

**KALKINMA KUTUPLARI TEORİSİ
VE
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)**

Y. Doç. Dr. Selim ERDOĞAN (*)

Her ülkenin sınırları içinde yer alan bölge yahut alanlarda ekonomik ve sosyal bakımdan farklılıklar olabilir. Farklılıklar ülkeden ülkeye değişmekle beraber az gelişmiş ülkelerde daha fazladır. Bölgelerarası dengesizlikler diye ifade edilen farklılıklar tabii ve coğrafi, ekonomik ve fonksiyonel veya sosyal dengesizlik olarak ortaya çıkabilir. Söz konusu dengesizlik sorununun bilincine ilk kez, Birinci Dünya savaşından sonra varılmış ve henüz bölgesel kalkınma teorisinin temeli atılmadan bu ülkelerde dengesizliğin ortadan kaldırılması için, devlet müdahalesinin gereği üzerinde durulmuştur(1). Bundan sonra iktisatçılar bölgesel dengesizlikleri azaltacak önlemlerin alınması, böyle bir politikanın ilke, amaç ve araçlarının ne olması gerektiğini tartışmaya başlamışlardır.

Ekonomik kalkınma, çeşitli yatırım faaliyetlerinde kullanılabilir nitelikteki yatırımların tüm ülke yüzeyine, -başka bir deyişle ekonomik alana- serpiştirilmesi şeklindeki bir politika ile sağlanmaz. Kalkınmanın ilk aşamalarındaki ülkeler, kalkınma çabalarını kendilerine en uygun (optimum) noktalarda toplamak mecburiyetindedir. Bununla kalkınma çabasını başarıya götürebilir. François Perroux'un "ekonomik gelişme, her yerde birden görülmez, farklı şiddetlerde çeşitli nokta ya da kutuplarda oluşur, çeşitli yollardan değişen nihaf

(*) Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

etkilerle tüm ekonomiye yayılır" şeklinde dile getirdiği bu görüş, bir çok iktisatçı tarafından benimsenmektedir.

Az gelişmiş ülkelerde gelişmeyi başlatmak, gelişmiş ülkelerde ise, bir tarihi olgu olarak ortaya çıkan bölgesel dengesizliği ortadan kaldırmak amacıyla durgun bölgelerin yapısındaki belirli yörelerde, kalkınma kutbu adı verilen gelişme merkezleri oluşturulmaya çalışılmaktadır(2). Kalkınma kutbu az gelişmiş bir bölgenin yapısında gelişmeye hazır bir yörede kalkınma hamlelerinin başlaması ve hızla verimlilik kazandıktan sonra bütün bölgeye yayılmasıdır. Böylece ekonomik gelişmeyi başlatmak daha da önemlisi başlamış olan gelişmeyi tüm ülke yüzeyine yaymak mümkün olacaktır. Bugün geri kalmış bölgelerin kalkındırılması için bölgesel kalkınma politikasının araçlarından biri kalkınma kutbudur. Bu bölgelerde suni kutuplar oluşturulmaya çalışılmaktadır. Şüphesiz her türlü kalkınma imkânlarından mahrum bir az gelişmiş ülkenin nisbeten geri kalmış bir yöresinde ekonomik kalkınmayı başlatmak ve dolayısıyla kalkınma kutbu oluşturmak imkanı çok zor olabilir. Fakat devletin alacağı bir takım tedbirlerle kalkınmaya elverişli ve hazır bazı ayrıcalıklı noktalarda kalkınma kutbunu suni olarak yaratabilir. Bu tür bir politikanın uygulanması çok zordur fakat denemeleri ve örnekleri vardır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınma hamlesi için gerekli kaynakları geri kalmış yörelerdeki bazı merkezlere yöneltmek fikri kısa dönemde ekonomik kalkınma hızından bir dereceye kadar fedakârlık anlamı taşıdığından dirençle karşılaşılmaktadır.

Geri kalmış bir bölgede, suni bir kalkınma kutbu oluşturabilmek için herşeyden önce bölgenin kalkınmaya hazır hale gelebilmesini sağlayacak bir takım müdahalelerde bulunmak gerekir. Kutbun oluşması istenen yörede, altyapı kuruluşlarının tamamlanması amacına yönelik yatırım yapılması, kutbun oluşacağı bölgeye ekonomik faaliyetleri cezbedebilmek için, bir takım özendirme önlemlerinin alınması, mevcut idari örgütün kutbun oluşması için ortaya çıkacak sorunların çözülmesini sağlayacak şekilde yeniden gözden geçirilmesi gerekir.

Kalkınma kutupları çevrelerine bir takım olumlu etkilerde bulunurlar. Gelişmeyi sağlayıcı etkilerin en önemlisi, kutbun çevresinden üretim için gerekli girdileri (hammadeler ve tarımsal ürünler) satın alırken yaratılan yeni iş alanlarının istihdam yaratması, artan talep karşısında buralarda tüketim malları sanayif gibi, bir takım faaliyetlerin harekete geçmesidir. Öte yandan, ekonomik canlılığın giderek artan kutup, önceleri dinamik işgücünü kendine çekerek, giderek gizli işsizleri de kendine çekecektir. Bu ise, kutbun çevresinde işgücünün marjinal verimliliğini arttıran bir etken olacaktır. Gelişmeyi arttırıcı etkenin ağır basması halinde, kutuptaki gelişme suya atılan taşın yaptığı halkalara benzer şekilde, çevresine yayılacaktır.

Geri kalmış bölgelerimizin kalkındırılmasında ve ülkenin bütününün gelişmesine katkılarda bulunacak en büyük projelerden birisi GAP'tır. İşte GAP yukarıda açıklamaya çalıştığımız en önemli kalkınma kutuplarından birisidir. GAP, bölgede planlanmış ve yatırım kararı alınmış sulama ve enerji projelerinin bölgenin kalkınmasında daha etkin rol oynamasını sağlamak üzere tüm sektörleri kapsayan bir projedir.

Bölgelerin gelişmesi doğal kaynakların özelliklerine göre farklı düzeylerde olmaktadır. Ülkemizde doğal kaynakların dağılımı, farklı gelişmişlik düzeyinde olan yörelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi henüz tam değerlendirilmemiş zengin kaynaklara sahiptir. Bölgede sulama hizmetlerinin geliştirilmesi, girdi kullanımında artış, yeni tarım tekniklerinin kullanılması ve uygun bitki bileşimi sağlayacak üretim politikası ile tarım üretimi arttırılabileceği gibi, bölgede tarımsal endüstri çevresinde teknik, ekonomik coğrafi planda bir seri kutuplaşma etkisi de olabilecektir(3).

Kutuplaşma ile birlikte, demografik planda bazı etkiler ortaya çıkar. Kutbun oluşması sırasında, çevresindeki dinamik nüfusu kendisine çeker. Kutba yönelmiş olan göç önemli demografik sonuçların doğmasına yol açacaktır. Bu göç, bölgenin kutup dışında kalan yörelerinin, dinamik elemanlarını kutup bölgesine çekecektir.

GAP'taki kutuplaşma olayıyla bölgenin insangücü etkilenecektir. Herşeyden önce bölgeden diğer bölgelere doğru akan insangücü akımı durdurulmuş, hatta tersine çevrilmiş olacaktır. Çünkü GAP çerçevesinde ortaya çıkacak sulu tarım imkânları bölgedeki küçük toprak sahiplerine iş imkânı sağlayabileceği gibi bölgede çalışacak işgücünün verimliliğini arttırarak diğer bölgelerde eşit veya diğer bölgelerin biraz üstünde bir ücret geliri elde etme imkânı doğuracaktır. Bu durum bölgedeki işgücü sayısının zamanla arttırılmasını ve işgücü arzının mevsimler itibariyle daha düzenli bir duruma gelmesini sağlayabilecektir(4).

Bölge nüfus akımı sonucu, kutuptaki (bölgedeki) yaş ortalamasının kutup çevresine oranla daha düşmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, yaş piramidinin ortası kutupta daha şişkinleşirken, çevresinde daralacaktır. Dolayısıyla bölge nüfusu gençleşecektir.

Nüfus göçü sonucu, kentleşme olayı meydana gelecektir. Göç alarak giderek kalabalıklaşan kutup merkezi kent hüviyetini kazanacaktır. Bu şekilde gelişen kent merkezinde, aktif nüfusun sektörler arasındaki dağılımı da değişikliğe uğrar. Yeni gelişen sanayiler ve yapılan yatırımlar sonucu yeni istihdâm imkânları sağlanır.

Kutuplaşma olayında ekonomik alanda önemli değişiklikler olacaktır. Kutuplaşma sonucunda gerçekleştirilen yatırımlar ve satın alınan girdiler için yapılan harcamalar, bölgede satınalma gücünün artmasını sağlayarak, yeni yatırımların doğmasını sağlayacaktır. Böylece bölgede her hareket, yeni hareketleri uyacaktır. Çoğaltan etkisi denilen mekanizmanın işlenmesi için, kutup tarafından gerçekleştirilen yatırımların kutupta yeni harcamaların ortaya çıkması sonucunu doğurması gerekir. Buluşların yayılması ve taklidi kanalıyla ortaya çıkan gelişmelerin sonucu bir takım ekonomik etkiler olacaktır.

GAP'ın gerçekleşmesi sonucunda, geçmişte bölge dışına kaçan tasarrufların önemli bir bölümü bölgede kalmayı tercih edecek, hatta bölgeye diğer bölgelerden

belli bir tasarruf akımının gerçekleşmesi söz konusu olacaktır. Çünkü, GAP'ın gerçekleşmesiyle tüm faaliyet alanlarında ortaya çıkacak sermaye ihtiyacı bu bölgede birikecek, sermayenin kârlı bir biçimde değerlendirilmesi imkânını yaratacaktır. Böylece, GAP'ın gerçekleştirilmesi ile sermaye, işgücü ve doğal kaynaklar konusunda diğer bölgelere nazaran sahip olduğu dezavantajlardan kurtulacak, hatta bazı bölgelere göre nisbi bir avantaj kazanabilecektir. Bunlara ek olarak dördüncü bir üretim faktörü olarak değerlendirilen müteşebbis ve girişimci insan kaynağı açısından bölgenin sahip olduğu dezavantajlı durumda bazı iyileşmeler görülebilecektir. GAP öncesinde diğer bölgelerde yatırım yapmayı tercih eden bu bölge girişimcisinin GAP'ın gerçekleşmesiyle birlikte geri dönmesi veya yeni girişimcilerin bölgede kalmayı tercih etmeye başlamaları sözkonusu olabilecektir. Bunun ötesinde bölgenin diğer bölgelerden bazı girişimcileri de çekmesi mümkün olabilecektir.

GAP'ın gerçekleşmesiyle bölge halkının gelirinde önemli bir artışın olması sözkonusudur. Bu artış bölgede kurulacak faaliyetler açısından bir pazar yakınlığı imkânı yaratacaktır. Bu imkân hem tüketim malları açısından hem de bölgede kullanılacak çeşitli ara malları açısından söz konusu olacaktır. Bölgenin Ortadoğu pazarlarına yakınlığı da bir dışsal artı ekonomi niteliğindedir.

GAP'ın gerçekleşmesiyle bölgede yapılacak tarımsal üretim çeşitlenmesi ve artışı da bölgede kurulacak pek çok sanayi açısından hammaddeye yakınlık gibi bir dışsal artı ekonomi yaratacaktır. Günümüzde bir yandan ulaştırma sisteminin gelişmesi, öte yandan sentetik hammaddelerin doğal hammaddeleri ikame etmesi kuruluş yerinin hammaddeye olan bağımlılığını her ne kadar azaltmışsa da bazı sanayiler için bölgede yatırım yapmanın karşılaştırılmalı avantajlarını arttırıcı bir faktör olacaktır.

GAP'taki kutuplaşma olayı ile birlikte sosyal planda ortaya çıkan değişiklikler oldukça önemli olmaktadır.

Kutup merkezindeki halkın davranış, gelenek ve inançlarında değişiklikler olacaktır. İşletme tipleri değişecek ticarî işletmeler aile işletmeciliğinden ortaklıklara geçerken tarımsal işletmelerde, işletme ölçeği ve kiracılık ilişkileri değişecektir. Daha yüksek gelir düzeyine erişilmesi, sosyal hareketliliği sağlayacak ve sınıfsal açıdan halk, kendi ana babalarından daha yüksek bir sınıfla birleşme imkânı elde edecektir. Bu da geleneksel sosyal sınıfların (toprak sahipleri) rol ve etkilerini değiştirecektir.

Kurumların ekonomik davranışları ve özellikle tüketim alışkanlıkları değişecektir. Siyasal anlamda, seçmenlerin politik tutumlarında önemli değişiklikler olacaktır.

Şüphesiz kutbun uzun dönemde yukarıda saydığımız etkenleri olacaktır. Şu anda Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yapım halinde olan barajların kısa dönem etkileri vardır. Atatürk ve Karakaya barajında çalışmakta olan işçilere ödenen ücretler, bölgedeki baraj gölü altında kalanlara ödenen tazminatlar ve bölge altyapı yatırımlarını tamamlamak için yapılan her çeşit harcamalar bölge ekonomisini canlandırmaktadır. Bölge ekonomisine katılan paralar bölgede ekonomik hareketliliği arttırmakta ve artan talebi karşılamak için yeni yatırımları uyarmaktadır. Bu olumlu etkiler yanında baraj gölünün altında kalan toprakların üretim alanı olarak bölge ekonomisine olan katkısının ortadan kalkması olumsuz etki yapacaktır. Ancak bu olumsuz etkileri olumlu etkiler bastırarak ortadan kaldıracabilecektir. Örneğin; Atatürk Barajı 1 yılda üretilecek enerjiden elde edilecek gelirle kendisini amorti edecektir.

Ülkenin enerji ve bölgenin sulama sorununu çözümlemek amacıyla programlanan GAP, her çeşit alt yapı, tarımsal yapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık ve benzeri tesis ve hizmetleri kapsayan entegre bir gelişme projesi olarak kısa ve uzun dönem etkileri ile bölgede kalkınma kutbu yaratılmasını hızlandıracaktır(5). Şüphesiz bölgenin bir kalkınma kutbu haline gelmesine neden olacak etkiler uzun dönemde ortaya çıkacaktır.

D İ P N O T L A R

- (1) Zeynel Dinler; **Bölgesel İktisat** (2. Baskı), Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1986, s.199.
- (2) Dinler; a.g.e., s.296.
- (3) Yıldırım Özel ve Diğerleri; **Güneydoğu Anadolu Bölgesi Uygun Yatırım Alanları Araştırması**, Ankara: DESİYAB Yayını, s.1.
- (4) TURKKAN Erdal; GAP Çerçevesinde Mukayeseli Üstünlüklere Dayalı Alternatif Bölgesel Sanayileşme Stratejileri, GAP 1. Urfa Harran Kalkınma Sempozyumu, s.554.
- (5) ERDOĞAN Selim; **Bölgesel Kalkınma Açısından GAP, Basılmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989, s.247.